

SVERIGES RUNINSKRIFTER

UTGIVNA AV

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

ANDRA BANDET

ÖSTERGÖTLANDS RUNINSKRIFTER

GRANSKADE OCH TOLKADE

AV

ERIK BRATE

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

1911
[111410]

178. Vadstena-brakteaten.

Pl. LIX. Fig. 3.

Litteratur: N. Sjöborg, *Inledning till Fädern. Antiqu.* (1797), s. 190, tab. III, fig. 12; P. A. Munch, *Om Guldhornindskriften*, s. 328 i *Annaler f. nord. Oldkyndigh.* 1847, där ock en del äldre litteratur anföres; G. Stephens, *ONRM.* II, s. 533 (brakteat nr 22); L. F. A. Wimmer, *Runeskriftens Oprindelse og Udvikling i Norden*, s. 71 m. fl. i *Aarb. f. nord. Oldkyndh.* 1874; *Die Runenschrift*, Berlin 1887, s. 75 m. fl.; S. Bugge, *Aarb. f. nord. Oldkyndh.* 1871, s. 203, 1905, s. 183; Th. v. Grienberger, *Ark. f. nord. fil.* XXIX, s. 364 f.; H. Pipping, *Stud. i nord. fil.* VI, nr 3.

Vadstena-brakteaten anträffades 1774 i jorden vid Vadstena och förvaras nu i statens hist. museum i Stockholm.

Mittcirkeln med bilden har 2 cm diameter, kanten, runt vilken runorna stå på cirkelperiferien, är c. 5 mm bred, från näst före **s** till öglan 6 mm bred. Utåt begränsas runorna av en förtjockning av plåten, som är särskilt tydlig från **p** till **m** och utgör plåtens ursprungliga tjocklek, där denna icke tillplattats genom stampen. Runornas höjd är 3 mm; bredden av denna förtjockning 2 mm. Ytterst löper kring brakteaten en infattning samman-snodd av två pärlsnören, ändarna på denna snodd sluta i en ögla, genom två fåror på höjden delad i tre band. Under öglan är en prydnad påsatt, som utgöres av två vinkelräta stänger av 4 mm längd med små kulor i ändarna och i vinkelspetsen samt en större kula, som nästan fyller vinkelöppningen, nedom öglan. Kulan i vinkelspetsen står innanför cirkelperiferien.

Inskriften går från höger till vänster, börjar till vänster om prydnaden och slutar intill densamma (eller under densamma?) till höger.

Runan 1, som alldeles intill öglan föregås av en punkt, vilken även är tydlig på baksidan, är **1 l**, icke **↑ t**, såsom den fordom lästes, och är något lägre än följande runor. Toppen av **1 l** berör nästan prydnadens vänstra stång men skiljes dock därifrån genom ett litet mellanrum; bistaven har ungefär samma längd och lutning mot staven som vid runan 29 **1 l** och dess längd är större och vinkel mot staven spetsigare än vid **↑ t**. Då runan lästs som **t**, har antagligen lödningen till prydnadens stav tolkats som högra bistaven till **↑**. På brakteatens baksida finnes intet spår av denna runa.

Första rungruppen är alltså 1—8 **luwatuwa**, och följes av en punkt vid ändan av nedre bistaven till 8 **a**, vilken har samma läge som nedre punkten i kolon efter 16 **w**. Övre punkten har utelämnats, emedan övre bistaven i 4 **a** är längre än den nedre, vilket ock tydligen är fallet i 4 och 12. 2 och 6 **u** äro mycket smalare än 10 **u**, vilket ock gäller om 3 och 7 **w** i jämförelse med 16 **w**, varav kanske kan slutas, att inskriften är avsedd att slutas med **luwatuwa**.

Andra rungruppen är 9—16 **fuparkgw**. På 9 **f** räcka båda bistavarna till övre linien, 10 **u** är brett med böjd och från staven divergerande bistav, 11 **p** har liten öppning mellan staven och bistaven, vars streck bilda spetsig vinkel, ehuru med avrundad spets; bistavens längd är kortare än på 16 **w**, vilken runa är tjockare präglad. 12 **a** har övre strecket längre än det nedre. 13 **r** är brett, mellanstrecket är obetydligt kortare än övre och nedre strecket. 14 **k** räcker varken upptill eller nedtill till runradens gränslinier, utgör två streck i spetsig vinkel med öppningen åt vänster, övre strecket är längre än det

nedre. 15 **g** är ett snett kors, vars nedre ben äro halvannan gång så långa som de övre. 16 **w** är tjockt präglat; bistaven utgår helt obetydligt nedom stavens topp. Efter 9—16 **fuparkgw** står ett tydligt kolon, vars prickar stå lika långt från övre och nedre linien.

Tredje rungruppen är 17—24 **hnijeprs**. I 17 **h** utgår stavarnas sammanbindningslinie strax nedom högra stavens topp och träffar vänstra staven på mitten. På 18 **n** korsar bistaven staven uppifrån höger ned till vänster och är vida längre till vänster än till höger, där den nästan blott antydes. 19 **i** är en rak stav. 20 **j** utgöres av två lodräta stavar så förbundna, att den uppifrån vid radens mitt böjer av snett nedåt vänster till den högra staven, som fortsätter nedifrån uppåt till $\frac{3}{4}$ av radens bredd och därpå böjer av åt höger till övre staven nästan parallellt med radens övre linie. 21 **∫ e** har upptill ett streck nedåt höger och nedtill ett lika långt streck uppåt vänster i samma spetsiga vinkel som bistaven till **l**, men strecken äro kortare än på **l**. 22 **p** liknar mycket 26 **b**, men i **p** äro bistavens bågar mindre och skilda både från stavens topp och fot och från varandra på mitten, i 26 **b** blott från stavens topp och fot; i båda synes övre bågen ha större öppning än den nedre, vilket i synnerhet är tydligt i fråga om 26 **b**, som dessutom är grövre präglat. I 23 **Υ R** utgå bistavarna från stavens mitt. I 24 **z s** är mellanstrecket kortast, vinkeln mellan övre och mellersta strecket trubbigare än mellan det mellersta och nedre och runans fot står långt till höger om dess topp. Kolon efter **hnijeprs** har övre punkten något utplattad.

Fjärde rungruppen är 25—31 **themlgo**. 25 **t** har liksom 5 **t** bistavarne utgående något nedom stavens topp. Om 26 **b** se 22 **p**. 27 **e** har fått högra staven något otydlig, vänstra bistaven är något längre än den högra. 28 **m** är däremot fullt tydlig, bistavarne, som korsa varandra, utgå från stavarnes topp och deras nedre ben träffa stavarne ungefär på mitten. 29 **l** har fått övre hälften av staven och hela bistaven tillplattade, men deras sträckning är tydlig; bistaven slutar något högre upp än mittför stavens mitt. 30 **g (ng)** utgöres av en upphöjning av nästan rombisk form med två spetsar i lodrät riktning. 31 **o x**, runans övre del är otydlig till höger; strecket upptill till vänster är svårt att se på grund av närheten till prydnadens högra stav men finnes, nedre vänstra strecket och benen äro tydliga, vilka icke räcka till radens mitt. 32 **[d]** måste hava stått under den under öglan anbragta prydnaden, vars plats synes tillräcklig att rymma denna runa jämte ett kolon, varav nedre punkten är synlig t. v. om prydnadens vänstra stång, framför 1—8 **luwatuwa**, se s. 167, rad 23. På baksidan har här prägelu blivit alldeles förstörd vid öglans påsättning, och något säkert spår av 32 **[d]** kan enligt min uppfattning där icke varnas. Att 32 **∞ d** verkligen funnits, framgår dock av Ög. 178 *b*, se s. 170.

Bilderna inom cirkelperiferien utgöras nederst av ett fyrfotadjur med tre klor på var fot, tretåtig svans, lång nedhängande tunga, ett öga och ett uppstående öra. Pannan beröres av en vinkelspets, som ser ut som ett par grenar, varpå den fågel sitter, som synes i profil ovan djurets huvud, enär vinkeln icke är förenad med djurets linier utan blott berör dem, men som enligt andra brakteaters vittnesbörd är djurets horn. I omedelbart sammanhang med djurets linier står däremot det kolossala manshuvud i profil, som finnes ovanför djuret och vars panna beröres av fågelns näbb; håret är baktill omvridet.

Vadstena-brakteaten karakteriseras av B. Salin, *De nordiska guldbrakeaternas*, s. 95 i Ant. tidskr. f. Sverige 14: 2, som »ett degenereradt exemplar af svensk-norska afdelningen»,

vilken avdelning s. 54 f. kännetecknas av att på djurbilden vänstersidans ben står framför högersidans, att djuret i regel har horn och ofta även öron men aldrig hals- och bukjordar; människohuvudet vilar direkt på djurets rygg, håret är ej tudelat men omböjt en gång bak i nacken. De bäst utförda av dessa brakteater äro funna i Smaalenenes amt, Värmland, Dalsland och Västergötland, mer eller mindre degenererade runt omkring detta område i Listers och Mandals amt, Nordre Thronhjems amt, Södermanland, Östergötland, Småland, Skåne och Gotland. Brakteaten är troligen präglad i slutet av 400-talet e. Kr.

Av brakteaterna med människohuvud över djurbild finnas enligt B. Salin s. 90 f. två klasser, i det somliga hava en djurbild med bockskägg men sakna fågel, andra åter djurbild utan bockskägg och ofta en fågelbild. Människohuvudet har sitt ursprung från kejsarhuvudet på de romerska mynt och medaljer, varav brakteaterna utgöra en efterbildning, men någon motsvarighet till djuret uppvisa dessa icke; detta har alltså insatts av den nordiske efterbildaren. Då nu båda grupperna brakteater med människohuvud över djurbild äro rätt talrika, söker Salin ämnet till dessa omtyckta framställningar på det religiösa området och förmodar dem hava framställt olika gudar: manshuvudet över djuret med bockskägg kan tänkas hava föreställt Tor, det andra Oden, vilken framställning finnes på Vadstena-brakteaten. Med människohuvudets tolkning som Oden äro visserligen icke djurets horn förenliga, men liksom dessa på Vadstena-brakteaten icke äro fast förbundna med djurets linier, utan blott beröra detsamma, så äro de på andra brakteater alldeles skilda från djuret, t. ex. på avbildningarna i B. Salin, *De nord. guldbrakteaterna*, nr 12, 22, 29, och saknas alldeles på brakteaten nr 10, varemot de på brakteaterna nr 7, 8, 28, 30, 31, 32, 33, 36 tydligen tillhöra djurets linier; nr 21, 23, 25, 26 förhålla sig såsom Vadstena-brakteaten, i det hornen beröra djurets teckning; på 23 har djuret bockskägg och skulle alltså bära Tor. Måhända hava dessa horn, som alla sluta med kulor, ursprungligen varit ämnade att föreställa något annat än horn.

Första rungruppen 1—8 **luwatuwa** är hittills oförklarad. Med förkastande av Finn Magnussens fantastiska förklaring tydde Munch denna rungrupp, som han läste **tuwatuwa**, såsom upprepning av namnet *Tuvi, Tufi*, vilket Müllenhoff insåg vara omöjligt och sammanställde namnet med första leden av fht. *Zu-olt*. Bugge kan *Aarb. f. nord. Oldkyndh.* 1871, s. 203, icke förklara rungruppen, som han därför håller för en godtycklig sammanställning av runor eller en stavövning, men förmodar *Aarb. f. nord. Oldkyndh.* 1905, s. 183, att **luwa** är ett mansnamn och **tuwa** ett binamn därtill. Wimmer, *Runeskriftens Opr.*, s. 73, not (1874), säger, att man kan tänka på två namn eller ett sammansatt mansnamn, men tror snarast, att åtminstone icke **luwa** har språklig betydelse utan bör sammanställas med **lawu** på en brakteat från Skåne (Stephens nr 19, *Atlas* nr 84), varefter **laukar** följer, som kan vara ett mansnamn, och med **alu, lua** på andra brakteater, vilka alla förbindelser antagas hava magisk betydelse; Wimmer upprepar samma framställning *Die Runenschrift*, s. 76, not.

B. Salin, *De nord. guldbrakteaterna*, s. 55, påpekar, att de brakteaters inskrift, som är skild från bilderna genom en linie, sannolikt är tillkommen oberoende av de antika förebilderna och troligen ämnad att ge uttryck åt någon tanke.

Även Th. v. Grienberger, *Ark. f. nord. fil.* XXIX, 364 ff., uppfattar **luwatuwa** som två namn, nämligen såsom **Luba-toba* 'Tófi mit dem haarschopf', men Pipping, *SNF.*

VI: 3, s. 20, synes med rätta betvivla riktigheten av att sålunda antaga **w** beteckna spirantiskt **b**.

Att **luwatuwa** är ett eller två namn eller ord, synes emellertid osannolikt. Dess runor äro åtta liksom i runradens ätter, och de torde därför vara valda för att upptaga lika stort rum som dessa. Att de med undantag av **l** och **t** utgöra en upprepning av samma runor, gör vidare troligt, att de icke hava språklig betydelse.

H. Pipping¹ anser **luwatuwa** identiskt med de åtta runor **dan : kiano**, som på Charnay-spännets från Burgund föregå runraden, i det att båda rungrupperna utgöra lönnskrift, vars betydelse fås genom att på Vadstena-brakteaten räkna tillbaka fem, på Charnay-spännets sju runor från den tecknade, vilken nyckel skall antydas av begynnelse-runorna, i det att **l** är den femte och **d** den sjunde i sin ätt. Av **luwatuwa** fås sålunda **slpdljld**, i det Pipping antager, att runraden på Vadstena-brakteaten slutat med runföljden **do** som på Kylver-stenen men att **d** utelämnats av brist på utrymme men medräknats för lönnskriftens läsning. Av Charnay-spännets **dan : kiano**, vars **k** dock är osäkert till sin betydelse, erhålles **slp : dalpt**. Identitet mellan **slpdljld** Vadstena och **slp : dalpt** erhålles, om man å ena sidan antager, att jara-runan på Vadstena-brakteatens tid redan betyder *a*, och å den andra, att uttalet hos ristaren av inskriften på Charnay-spännets rönt inverkan av den fht. ljudskridningen och kommit ristaren att välja runan **t** i stället för **d**. Den runföljd, som båda inskrifterna var på sitt sätt avse att beteckna och som av gammalt plägade föregå runraden, har alltså varit **slp : dalpd**, vilka runor Pipping anser uppenbarligen utgöra en kortskrift, vars betydelse först kan utredas, då något nytt fynd bragt de fullt utskrivna orden i våra händer, varför han ock betecknar ett sitt tydningsförsök som en ren gissning.

Pippings i och för sig mycket skarpsinniga tydning synes tvivelaktig redan genom det förhållandet, att den forntida läsare, som listat ut nyckeln till lönnskriften och läst den samma, icke får den slutliga lösningen till svar utan en kortskrift därav att bråka sin hjärna med. Säkra exempel torde saknas på en så djup hemlighetsfullhet. Att **h j** skulle betyda *a* på Vadstena-brakteaten är väl också osannolikt, sedan till och med den yngre runformen * anträffats med betydelsen **j** på Noling(Fyrunga)-stenen, se Brate, Ark. f. nord. fil. XIV, 334, vilken uppfattning godkänts av Bugge, Ark. f. nord. fil. XXII, 4 f., i följd varav Bugges antagande, att * betyder *ā* på Skåäng-stenen, även måste förfalla, se Brate, p. a. st. s. 335. Att Vadstena-brakteatens runrad verkligen slutat med **od**, visas av brakteatens duplett Ög. 178 b.

För egen del delar jag Wimmers uppfattning, att **luwatuwa** har magisk betydelse, och magiskt torde ock syftet vara med runradens ristning, såsom redan A. Dieterich, *ABC Denkmäler* i Rhein. Mus. LVI 1901 s. 77 ff. påpekat, se Kleine Schriften, Berlin 1911, s. 212, ref. av C. Lindskog, Nord. tidskr. 1901, s. 128 ff. Brakteaten har uppenbarligen använts som amulett.

I så hög grad påminner **luwatuwa** om ristningen **𐌺𐌰𐌹𐌶𐌰𐌽𐌰𐌺** **lyfatyis** på stenyxan från Veile,² vars inskrift Wimmer hänför till början av 1200-talet, att frestelsen ligger nära

¹ Vadstena-brakteaten och Charnay-spännets i Stud. f. nord. fil. VI: 3.

² L. Wimmer, Sønderjyllands runemindesmærker, s. 26, särtryck av Haandbog i det nordslesvigske spørgsmaals historie, Kbh. 1901.

att antaga **luwatuwa** vara den urnordiska formen av de medeltida trollrunorna **lyfatyio** och att olikheten härrör från att så många århundraden skilja de båda uppteckningarna åt. Då Wimmer i **lyf** återfinner ordet *lyf* 'läkemedel', är denna tydning möjlig blott för stenyxans trollrunor, de urnordiska **luw** måste hava haft någon annan betydelse.¹ Då antalet runor bevarat sig från urnordisk tid till 1200-talet utan vokalbortfall, har **luwatuwa** icke varit något ord utan en magisk sammanställning av runor, som var för sig tilläventyrs betydtt ett ord.² Vilka dessa ord varit, kunna vi icke veta. Anmärkningsvärt är, att **† a, † ø** på Veile-yxan båda motsvaras av urnord. **† a**, varav kanske kan slutas, att **†** egentligen är nasalerat *a* och återger ordet *āss* 'gud, särsk. Tor'. Runan **u** i **luwatuwa** motsvaras på Veile-yxan av **† y**, som kan vara omljud därav. Då emellertid i urnord. tid **Y R** ofta användes med magisk betydelse, är det även möjligt, att **†** Veile återgår på urnord. **Y** och alltså icke direkt motsvarar **u** Vadstena.

Med avseende på motsvarigheten **w** och **f**, i stället för vilket på senare stället **i** står, förmodligen genom felristning, må jämföras isl. *æfi* till got. *aiws* m. fl. fall, se A. Noreen, *Aisl. u. anorw. Gram.*³, § 242.

Inskriften på Vadstena-brakteaten är alltså följande:

· **luwatuwa · fuparkgw : hnijeprs : tbeimgo[d]**

1 5 10 15 20 25 30 32

Andra, tredje och fjärde rungruppen utgöra den äldre runradens i tre 'ätter' (åttatal) fördelade 24 runor, den sista runan **M** är dock dold under öglan.

Den äldre runradens fonetiska omskrivning är mycket enklare än den yngre runradens, enär å ena sidan den äldre runradens 24 runor räcka bättre till att beteckna ljuden än den yngres 16 och å andra sidan på den tid, från vilken de flesta urnordiska inskrifterna härröra, språket ännu icke utvecklat ett så skiftande ljudsystem som på de yngre runornas tid.

För många av den äldre runradens runor sammanfaller alltså den fonetiska transskriptionen med runans transskription. Detta är fallet med **f f**, **u u**, **þ þ**, **a a**, **r r**, **k k**, **w w**, **h h**, **n n**, **i i**, **p p**, **r r**, **s s**, **t t**, **e e**, **m m**, **l l**, **ŋ ng**, **o o**. Dels stötljud, dels väsljud beteckna **g g** och fsv. *gh*, **b b** och bilabialt *v*, **d d** och *ð* (eng. klingande *th*).

Runan **j** betecknar äldst *j*, varmed dess namn (*jāra*) ursprungligen börjat, sedermera *a*, då *j* uti runenamnet gått förlorat, vilket torde kunna antagas ännu icke hava varit fallet på Vadstena-brakteatens tid.

Osäkert är, vilket ljud **† e** betecknat. Denna runas bruk har utförligt utretts av Bugge, *N. I. I.*, s. 117 f., och Inledn., s. 64 f.

Att **†** i ags. runinskrifter betecknar *i*-ljud och i en inskrift *ch*-ljud och att dess namn varit ags. *eah*, äldre *ih*, troligen att uppfatta såsom *éoh*, *ih*, är vad man vet om denna runa, allt övrigt är osäker förmodan.

¹ Runorna **at** har M. Olsen velat återfinna i magisk betydelse på benplattan från Lund och benamuletten från Ödemotland. M. Olsen, Trylleruner paa et vævspjæld fra Lund i Skaane, s. 12 f. i Christiania Videnskabs Selskabs Forh. 1908, nr 7.

² Likartade företeelser från antiken anföras av A. Dieterich, Papyr. magica musei Lugdunensis Batavi s. 23 (Kleine Schriften, Berlin 1911): *at quis non intellegit meros ludos litterarum prima vocis littera mutata effici in his verbis: vevvvzvz œvvvzvz IV 6; œββωθ τββωθ III 7; θαθ φαθ χαθ; αστραφαί ιαστραφαί VI 11 et in aliis?*

178 b. Vadstena-brakteatens duplett.

Pl. LIX. Fig. 4.

Litteratur: O. Montelius, *Fornvännen* 1906, s. 148 f.

En guldbrakeat, präglad med samma stamp som Vadstena-brakteaten, förvärvades i början av sommaren 1906 av statens hist. museum. Den lär vara funnen i närheten av den från Motala norrut gående järnvägslinien, men fyndort och fyndomständigheter äro ej närmare kända.

Av kanten, där runorna stå, är så mycket avskuret runt omkring, att endast ungefär halva höjden av runorna är bevarad, vilket måste hava skett kort efter det brakteaten blivit präglad, enär öglan och ramen kring brakteaten alldeles likna sådana på guldbrakeater omkring år 500.

Emedan öglan helt och hållet betäcker platsen för runan **ᚾ d**, skall man enligt Montelius icke heller av denna brakteat få någon upplysning om denna runa. Vid närmare eftersyn visar sig dock, att öglan på 178 b sitter mera till höger än på Vadstena-brakteaten Ög. 178. Framför de 10 streck, som utgöra foten av **luwatuwa**, synas därför dels en likadan punkt som skiljetecknet efter **luwatuwa**, dels framför denna nedre hälften av **ᚾ d**, nämligen av vänstra staven och de båda bistavarne. Den sista runan, vars nedre del synes t. h. om öglan, är **l**, av öglan täckta äro alltså **ᚾ, o** och högra staven av **ᚾ d**.

3. Ög. 178. Vadstena. $\frac{2}{1}$.

4. Ög. 178 b. Vadstena (duplett). $\frac{2}{1}$.